

**Березова С.А.,
Малюк Н.І.**

Дослідження культових предметів у музейних колекціях: рідкісна монстранція з колекції МІКУ – філіалу НМІУ

У статті подано аналіз монстранції початку XVIII ст. з гербом ордену босих кармелітів, із зображеннями святих – духовних покровителів цього ордену. Предмет належить до типу променистих монстранцій, прикрашена вставками кольорового скла та сердоліків, вишуканими бароковими мотивами.

Ключові слова: монстранція, гостія, глорія, лунула, кармеліти, Кам'янець-Подільський, XVIII ст.

Мистецтво з моменту свого виникнення було нерозривно пов'язане з релігійними уявленнями, а ювелірні вироби віддавна виконували насамперед сакральні функції, тому в колекції музею таке значне місце посідають культові предмети та предмети з релігійною символікою досить широкого спектра.

Однак, слід зазначити, що в секуляризованому суспільстві – а саме таким від часів Великої французької революції стає європейське суспільство – втрачається розуміння призначення культових речей, насамперед різних християнських конфесій. Водночас із поширенням скептицизму щодо християнства ідеологічна криза призводить до зростання зацікавленості різними африканськими чи американськими культурами, азійськими релігіями та духовними практиками. І подібна тенденція не оминула європейську музейну сферу – подекуди точніше описані, досліджені, атрибутовані більш екзотичні музейні предмети культового призначення. Однак, переважна більшість культових предметів в наших колекціях все-таки пов'язана з традиційним християнством як східного, так і західного обрядів, тому для розуміння їх культурного змісту важливо більш глибоке знайомство і з віровченням, і з церковною історією. Цю думку підтверджує і наш досвід дослідження одного із рідкісних експонатів Музею історичних коштовностей України – срібної монстранції XVIII ст., інв. № ДМ–85 (рис. 1).

Монстранція (інші назви: остенсоріум, кустодія) – це літургійний посуд, який використовується в римо-католицьких та англіканських церквах для показу, демонстрації (від чого і походить назва) певних святинь, зокрема Гостії або святих реліквій. Поява такої форми начиння пов'язана з цілою низкою історичних подій. У XIII ст., в процесі

боротьби з рухом катарів (альбігойської ересі), які відкидали, зокрема, і церковні таїнства, на Четвертому Латеранському соборі було затверджено вчення про преосуществління (трансубстанціацію) – тобто повне сутнісне перетворення під час таїнства Євхаристії хліба і вина (Святих Дарів) в Тіло і Кров Христову. Остаточо сформоване це вчення Фомою Аквінським, який за часів папи Урбана IV був радником папської курії. Особлива увага до причастя як демонстрації належності до церкви і поклоніння Святим Дарам, які свідчать про дійсну присутність Христа серед віруючих, були одними з чинників, що призвели до затвердження 11 серпня 1264 року свята тіла Христового. Власне і Католицька церква вважається Тілом Христовим [Лінч, 1994, с. 364-369, 294-300]. Однак на затвердження цього свята і традицію особливого вшанування святих реліквій вплинули ще й інші події. Судячи з усього, саме в цей період – в першій половині XIII ст. – в Західній Європі відбувається поява нових або актуалізація вже відомих реліквій, які пов'язували безпосередньо з Ісусом Христом. Відомо кілька таких святинь. Це, зокрема Кров Христова, яка зберігається в Брюгге. За легендою, Йосип Аримафейський обтирає кров з тіла Христа шматочками вовни і зберіг її, передавши своїм нащадкам. Начебто згодом, після другого хрестового походу, король Єрусалима Балдуїн III, на знак своєї подяки подарував Тьєррі Ельзаському, графу Фландрії, частку Святої Крові, яка зберігалася на момент в Єрусалимі, а той привіз реліквію до своєї столиці Брюгге. Однак найперший запис про те, що реліквія була в Брюгге в 1255 р., знаходиться в юридичному документі 1270 р., у якому описується справа 1256 р. (тоді відповідач просив дозволу суддів поклястися у своїй невинності над реліквією Святої Крові). До 1250-х рр. згадок про реліквію в Брюгге не знайдено [Vincent, 2001, р. 73].

Тіло та кров Христові у Ланчано вважаються реліквією першого великого Євхаристійного Чуда Католицької Церкви, яке, за переказами, сталось, коли чернець, який служив Месу, засумнівався в істинному присутності Тіла й Крові Христової в формі вина і гостії. В цей момент в руках священника гостія перетворилася в живу плоть, а вино – в справжню кров, яка відразу ж згорнулася, і в процесі згортання утворилося п'ять згустків різних розмірів. Хоча легендарне чудо в Ланчано сталось ще у VIII ст., документально зафіксовано цю святиню в XIII ст.: францисканці-мінорити зберігають її з 1252 р. на підставі рішення єпископа Ландульфа, яке завірено печаткою Папи Римського від 20 квітня 1252 р. (у 1713 р. обидві Реліквії помістили в срібну радіальну монстранцію роботи венеціанського ювеліра) [Il Miracolo Eucaristico di Lanciano; Lanciano: il miracolo eucaristico].

Вірогідно, що поява багатьох реліквій, як справжніх, так і фальсифікованих, пов'язана з хрестовими походами, особливе місце

серед яких належить четвертому походу, який призвів до захоплення хрестоносцями Константинополя, а не визволення Святої землі. Пограбовано було безліч не тільки приватних будинків, але й церков та монастирів і до Західної Європи було привезено не лише скарби матеріальні, але й сакральні – різноманітні священні реліквії (слід визнати, що в деяких випадках вони могли допомогти і матеріальному збагаченню) [Успенський, 2002, с. 461-463]. Імовірно, реліквія Святої Крові разом з іншими реліквіями потрапила до Фландрії після взяття Константинополя в 1204 р. військом хрестоносців, одним із очільників якого був Балдуїн IX, граф Фландрський [Vincent, 2001, р. 73]. Цікаво, що з єпископським містом Льежем, поєднаним з Фландрією багатьма спільними інтересами, пов'язують виникнення на початку століття місцевого свята Тіла Христового, яке згодом було затверджене курією. Акцентуація свята саме на тілі, а не крові, можливо, пов'язана з тим, що миряни-католики приймають причастя тільки хлібом – тілом Христовим.

Потреба демонстрації священних реліквій широкому загалу призвела до появи посуду певної форми, який би надійно захищав святиню і в той же час давав можливість її бачити. Спочатку використовували прозорі кришталеві ємності, розміщені на металевій підставці. Потім ці ємності почали увінчувати металевими готичними башточками, які з XIV ст. все збільшувались, стаючи подібними до готичних соборів.

У XV ст. це були вже великі, складні художні композиції з багатою іконографією та орнаментом. В епоху бароко виник новий тип монстранції – Radial Monstrances, яка представляла реліквію в променистій глорії (славі) у формі сонця [Hitchcock, 2012]. Монстранція саме такого типу знаходиться в колекції музею (інвентарний № ДМ-85).

Основною частиною монстранції є округлий скляний резервуар для демонстрації Великої гостії (рис. 2). Резервуар виготовлено з двох круглих скляних кришок, з металеву оправою кожна, з'єднаних шарніром. Інколи цей резервуар називають луною (від латинського *lunula*, тобто маленький місяць), в ньому в спеціальному зажимі, виконаному із дорогоцінного металу, вертикально закріплювали гостію. Також називають луною або мельхиседеком металевий півмісяць, оздоблений коштовними каменями, який мав тримати гостію і теж міг бути захищений скляним резервуаром [Nadolski, 2006, s. 977]. У даному випадку зажим або металева луна відсутні, але всередині резервуару помітні залишки кріплення у вигляді коробчатого пазу. Очевидно, в нього мав бути вставлений елемент, який утримував гостію. Срібна позолочена оправа скляного резервуару прикрашена з обох боків вставками гранованого скла: з лицьового боку в високих кастах було шість вставок, зараз береглось п'ять: 3 зелених, 1 синя, 1 жовта. Дві металеві запони-розетки з огранованими пелюстками розташовані в верхній та

нижній частині оправи, розділяючи касти зі вставками на дві групи. На звороті по боках один навпроти одного розташовані два касти-розетки з синіми вставками, в верхній і нижній частині розташовано два високих касти, в одному з яких збереглась синя вставка. Між цими кастами розташовані сердолікові намистини червонувато-коричневого кольору, закріплені на штифтах. Штифти завершуються невеликими п'ятикінцевими зірочками.

Резервуар оточує промениста глорія – коло, від якого розходяться металеві промені, прямі згруповані по три, між цими групами розташовано по одному хвилястому промінцю. Глорія увінчана шестиреберною короною з кулею, завершеною т.зв. візантійським хрестом.

Лунула з глорією закріплена на стояні, що складається з кількох частин. Основною частиною є лита фігура жінки в чернечому одязі, з розведеними в сторони руками. На трохи закинута назад голову жінки встановлено вазоподібну деталь, оздоблену зображенням аканту, на якій і закріплено глорію з луною. Жіноча фігурка немовби виростає зі срібної розетки із загнутими догори пелюстками, яка в свою чергу приєднана до балясини, а остання до центральної вазоподібної деталі, оздобленої косими «ложками» та овами. З цієї деталі виростають з боків і рамена у вигляді двох пагонів аканту, які завершуються срібними розетками. В розетках встановлені литі фігурки – праворуч чоловіча, з трояндою в лівій руці, праворуч – жіноча. Руки цих двох фігурок дещо пошкоджені, в лівій долоні жіночої фігури залишився отвір, в якому, очевидно, було закріплено ще якусь деталь. Так само в правій кисті руки чоловічої фігури помітний невеликий фрагмент якоїсь деталі, що не збереглась.

Стоян встановлений на восьмилопатевому двохярусному піддоні, з високою шийкою у формі зрізного конусу. На верхньому ярусі піддону розділені гірляндами з плодів та квітів з бантами чотири овальні медальйони з зображеннями святих та пророків.

Пророка Іллю представлено як літню людину з довгим волоссям та бородою, в закритому одязі, в руках у нього розгорнута книга, водночас він лівою рукою притримує палаючий меч, над його головою напис "S.ELIAS" (рис. 2).

Пророк Єлисей – також літній чоловік у закритому одязі, з довгим волоссям, бородою, променистим німбом над головою та палицею (посохом) у правій руці й книгою в лівій (рис. 4). Над його головою напис "S.ELISEUS". У цього напису є певні особливості – по перше, латиною мало бути написано Elisaeus, літери "a" та "e" мали в такому написі зазвичай мали вигляд лігатури. Крім того, літери "S" та "E" між літерами "I" та "U" розташовані майже впритул одна до одної, на відміну від інших,

між якими збережений суттєвий інтервал. Пропорції літери "S" змінені, видовжені порівняно з іншими випадками вживання цієї літери, нижня частина виходить за нижній край всього напису. Літера "E" зображена як письмова "e", на відміну, наприклад, від напису ANGELVS, де в середині слова "E" передана як друкована. Складається враження, що ці дві літери вписували в місце, розраховане на одну літеру або лігатуру.

Святого Ангела, мученика Сицилійського, зображено в чернечому одязі, з традиційними атрибутами, символами його мучеництва – кинджалом у грудях (видно руків'я зброї), шаблею (ятаганом) над головою, що розсікає тім'я та пальмовою гілкою з трьома коронами (ймовірно, корони чеснот, що символізують чистоту, красномовство та мучеництво) у лівій руці, у супроводі напису "S.ANGELVS MARTYR" (рис. 5).

Останній образ – очевидно, блаженний Іоанн від Христа (він же Св. Хуан де ла Крус), представлений у профіль ліворуч, у одязі монаха, з тонзурою на голові та короткою борідкою (рис. 6). Пальці руки складені у благословляючому жесті, а погляд звернено до хреста, що виростає з хмарки. Образ супроводжує напис: "B: IOAN [O]A CRVC". Цей напис має дещо незвичний вигляд – ім'я латиною мало бути написано як *Ioannes a Cruce*. При детальному погляді помітно, що між літерами I та O завелика відстань і є навкісна риска, в середині літери O є вертикальна риска, після слова IOAN помітно літеру, ймовірно O, яка не співвідноситься з іншими словами і значно затерта. Складається враження, що попередній напис було або повністю затерто, або суттєво виправлено.

Виходячи зі сказаного, можна зробити висновок, що початково написи були зроблені з багатьма помилками і вже потім, наскільки можливо, виправлені. Крім того, зображення, вірогідно, були зроблені одним майстром, а написи інша людина наносила пізніше. Можна припустити, що майстер, який робив написи, був погано обізнаний не тільки з латиною, що не дуже дивно, але й з латиницею, принаймні, йому важко було і правильно перенести написи зі взірця, і розрахувати місце для літер.

Нижній ярус піддону, розкарбований хрестоподібними лопатями, оздоблений нарядними карбованими гірляндами з квітів та плодів, кінці стрічок яких зав'язані бантами. На одній з вужчих лопатей в облямуванні S-подібних пагонів розміщено овальний картуш з написом "A. D: 1707: MEN: FEB:", тобто "Anno Domini 1707 mense Februari" – "рік господній 1707, місяць фебруарій (лютий)" (рис. 7). На жаль, поки що немає достатньо достовірної інтерпретації цієї дати – вона може бути як датою виконання коштовного виробу, так і датою вкладення в певний монастир, або закладення церкви чи монастиря чи іншої значної події в житті церкви або вкладника.

На лопаті з протилежної сторони у фігурному, дещо стилізованому гербовому щиті, утвореному завитками пагонів з невеличким листям зображено гору з хрестом на вершині, біля підніжжя гори та по боках від неї – три шестипроменеві зірки (рис. 8). Щит увінчаний короною з трьома великими та двома маленькими зубцями. Це зображення, безперечно є дещо спрощеним варіантом герба Ордену босих братів Пресвятої Діви Марії з гори Кармель, тобто босих кармелітів. Основні його елементи: гора Кармель та три зірки, з яких дві (з боків) символізують духовних отців ордену – пророків Іллю та Єлисея; третя (центральна) – Богородицю [The Shield].

Весь стрій символіки монстранції призводить до висновку, що ця посудина була призначена для кармелітського осередку, яким, скоріше за все, мав бути досить значний монастир саме босих кармелітів. Звісно, найбільш зрозумілі зображення герба та підписані образи на піддоні.

Орден кармелітів заснований в Палестині на горі Кармель 1155 р. групою монахів, а наприкінці XVI ст. внаслідок Терезіанської реформи утворилась його автономна гілка – спільнота босих братів Пресвятої Діви Марії з гори Кармель.

На горі Кармель в Палестині від часів пророків Іллі та Єлисея постійно жили побожні пустельники. Першим тут шукав самотності для роздумів про небесні речі пророк Ілля; тут він здолав служителів Ваалу. Пророк запропонував побудувати два жертovníка – Ваалу і Яхве, і покласти на них жертви. Прийняти як справжнього Бога слід того, на чиєму жертovníку небесний вогонь запалить жертву. За молитвою Іллі Яхве послав вогонь з неба, щоб спожити його жертву. Вогненні слова Іллі символізував вогненний меч – в біблійній Книзі Сираха говориться: "І з'явивсь Ілля, пророк вогненний, і слово його смолоскипом палало". Пророка Іллю, слова якого "Zelo zelatus sum pro Domino Deo" (Ревний в ретельності задля слави Господа Бога) стали девізом ордену, подвижники, які в XII ст. розпочали пустельницьке життя на горі Кармель, вважали предтечею свого ордену та намагалися наслідувати його життя. Вогненний меч Іллі нагадував, що слова кармелітів мають бути такі ж палкі [The Carmelite Crest].

Учнем і послідовником Іллі був пророк Єлисей, притулком для якого також служила гора Кармель. Єлисей прорікав втілення Христа та животворну силу Хреста, який піднімає занепалу людську природу. Проповідуючий не лише серед ізраїльтян, але й серед язичників пророк також був визнаний духовним покровителем ордену кармелітів.

Святий Ангел Мученик – перший святий ордену кармелітів, за легендами, народився в Єрусалимі в 1185 р., в іудейській родині, навернувся до християнства та вів подвижницьке життя, прийнявши постриг.

Особливо дієвою його проповідь була в боротьбі з ересями патарів та богомилів. В 1220 р. на Сицилії був тяжко поранений під час служби в церкві місцевим феодалом, якого засуджував за інцест. Помер від ран, попередньо простивши свого вбивцю і наполігши, щоб того не переслідували. Особливо шанували Святого Ангела як захисника від мусульманської загрози в землях, що перебували під постійним тиском з боку Османської імперії [Saggi, 1962, р. 79-83].

Ще один значущий образ на монстранції – зображення Святого Іоана від Хреста. В написі зазначено літеру "B", а не "S" – тобто "beatus", блаженний, а не «sancti», святий. Оскільки канонізований Іоан від Хреста був в 1726 р., ця літера є орієнтиром для датування – монстранція виконана не пізніше цієї дати, але й не раніше 1675 р., коли він беатифікований [St. John of the Cross]. Людина, чий профіль карбований в медальйоні – іспанський дворянин Хуан де Йеспес (1542–1591 рр.), який прийняв постриг в ордені кармелітів і став відомий під іменем Хуан де ла Крус. Саме він був сподвижником Терези Авільської, великої реформаторки ордену кармелітів в становленні руху босих кармелітів. Іоан від Хреста шанується як містичний вчитель, був автором багатьох містико-теологічних творів, зокрема "Сходження на гору Кармель".

Отже, на піддоні бачимо зображення духовних покровителів ордену кармелітів, шанованого святого та духовного вчителя, досвід якого покладено в основу реформованого ордену Босих кармелітів.

Більше питань викликала багатофігурна композиція стояна. Жіноча фігура могла б бути сприйнята як зображення Діви Марії, вшануванню якої особливого значення надавали кармеліти, однак чернечий одяг з характерним головним убором не притаманний зображенню Богородиці, тому ми вбачаємо тут зображення святої Терези Авільської (рис. 9).

Тереса Санчес Сепеда д'Авіла-і-Аумада (1515–1582 рр.) – іспанська дворянка, яка, прийнявши постриг, стала найвідомішою жінкою – реформаторкою церкви, фундаторкою Босих кармелітів, духовною вчителькою, яка мала великий містичний досвід.

Дещо складніше визначити, кого зображують фігурки обабіч святої Терези. На нашу думку, розміщено зображення Діви Марії та святого Йосипа (рис. 10). Шануванню останнього Тереза Авільська надавала надзвичайно великого значення. Святий Йосип в католицькій традиції має титул "Nuritor Domini" – "Годувальник і вихователь сина Господнього". Зображується з бородою, іноді з досить довгим волоссям, в туніці та плащі. Особлива увага до святого виникла після того як Сикст IV ввів в 1479 р. свято на честь Йосипа Обручника. Особливо шанований Йосип був в Іспанії XVI ст. В цей час дещо змінилась його зовнішність – якщо раніше Йосипа зображували старим, то пізніше – у вигляді привабли-

вого чоловіка середнього віку, як, наприклад, це зробив Ель Греко в капелі Сан-Хосе в Толедо, твори Естебана Мурільо. Атрибутом святого зазвичай є квітуча гілка.

Хоча не виключено, що жіночий образ є зображенням святої Марії Магдалини, з якою в католицькій традиції іноді асоціюється свята Тереза, але більш вірогідним є трактування його як зображення Діви Марії (рис. 11).

Загалом, ймовірно, в основі композиції мотив видіння, яке мала Тереза в молитві 1561 р. в день Вознесіння в домініканській церкві в Авілі. Свята так описувала його: "Мені здалося, що я бачу, як це відбувається Бачила я, як мене одягають в чудові білі сяючі шати, але спочатку не знала, хто мене вбирає. А потім побачила праворуч від себе Найсвятішу Панну, а ліворуч – мого опікуна святого Йосипа. То вони вдвох мене вбирали. Водночас було мені дано розуміння, що я вже очищена від гріхів моїх. Коли вже була одягнена, невимовне відчувала в собі захоплення та щастя. Пречиста Діва взяла мене за руку та сказала, що дуже рада від моєї відданості до її обручника і я можу бути певна, що заснований мною кляштор буде процвітати. Будуть в ньому дбайливо служити Господу та їм обом" [Wanat, 2014, s. 144].

Таким чином, всі зображення підтверджують приналежність монстранції осередку Босих кармелітів.

На початку XVII ст. чернечі осередки кармелітів, як взятих, так й босих були засновані на теренах Речі Посполитої, у т.ч. на українських землях – із шістнадцяти монастирів Польсько-Литовської держави чотири розташовувалися у Львові, Кам'янці-Подільському, Бердичеві та Вишневці. У другій половині XVIII ст. діяли п'ять монастирів Ордену босих кармелітів: монастир у Вишневці, Бердичеві, Львові, Перемишлі, Кам'янці-Подільському, і дві резиденції: у Купині та Милятині.

На жаль, немає поки що можливості точно визначити, для якого саме осередку кармелітів було виготовлено монстранцію. Працюючи з документами архіву Д. Щербаківського, зокрема списками речей, які були вилучені з церков та молитовних домів в фонд допомоги голодуючим, передані до московського Гохрану, а потім повернуті, завдяки старанням вченого, до Києва, вдалося виявити запис, який можна співвіднести з нашим експонатом. Під номером 161 записано наступний предмет: «Монстранция большая серебряная золоченая чеканная с 3 литыми фигурами и украшенная камнями (стекло). 1707» [Архів Щербаківського, Ф.9]. Цей опис цілком відповідає інв. № ДМ-85, інших предметів, що мали б такі ж особливості, поки що не виявлено. В графі "походження" біля номеру 159 стоїть «Каменец», наступні номери позначені як те саме. Однак, з впевненістю стверджувати, що монстранція походить із Кам'янця,

неможливо. Дійсно, в Кам'янці кармеліти з'явилися на початку XVII ст., було засновано кляштор, знищений під час турецького владарювання. Після повернення Кам'янця до складу Польщі в 1699 р. подільський підкоморій Марчін Богуш віддав кармелітам свій «двір» і будинок на Татарській вулиці. Краківський і подільський воєвода Марчін Контський надав кошти для спорудження костелу. У 1717 р. тут вже існував маленький дерев'яний костел і скромне монастирське приміщення. В середині ж XVIII ст. було побудовано чудовий бароковий костел [Пламєницька, 2010, с. 164]. Бурхливі історичні події зачепили кармелітів Кам'янця менше, ніж саму католицьку дієцезію або інші чернечі ордени, однак в 1866 р. кляштор таки було закрито, а споруди передано православної церкві. В 1878 р. костьол був переосвячений у православний собор ікони Казанської Божої Матері. Отже, коли відбувалось вилучення церковних цінностей, монастиря кармелітів в Кам'янці не існувало, використовувати ж начиння для суто католицьких обрядів в православної церкві не могли. Можна припустити, що під час закриття монастиря його майно було передано одному з католицьких костелів в Кам'янці, хоча частіше ченці разом з майном переселялись до іншого монастиря. Не можна виключити і можливість того, що монстранція зберігалась в ризниці собору. Зважаючи на те, що 1890 р. в Кам'янці-Подільському створено «древнехранилище, помещавшееся в верхних галереях Каменецкого Кафедрального собора» [Труды ..., 1895, с. 32] (тобто в колишньому кармелітському костьолі), а більшу частину його зібрання становили церковні старожитності, начиння з кармелітського кляштору могло знаходитись саме там. Комісія з вилучення церковних цінностей, посилаючись на розпорядження вищих інстанцій з Харкова, 6 травня 1922 р. конфіскувала майже всі золоті і срібні речі з фондів Археологічного музею (колишнього Церковно-археологічного музею) і кабінету мистецтвознавства при Кам'янець-Подільському інституті народної освіти) [Кам'янець-Подільський..., 2015, с. 21-23]. Таким чином, серед повернутих Д. Щербаківським цінностей могли бути речі, вилучені не лише з церков, але й із музейних зібрань Кам'янця.

Однак, в описі музею Подільського церковно-археологічного товариства немає монстранції, опис якої відповідав би предмету з нашої колекції, хоча інші монстранції в цьому музеї зберігались. Щоправда, їх опис подано дуже стисло і не завжди зрозуміло, наприклад «монстранція на низеньком пьедестале, верхня часть состоит из половинок двух разных монстранций», «монстранция металл., местами позолоченная, с двумя фигурами святых (апостолов) по бокам». За деякими ознаками, останній опис можна б було б співвіднести з експонатом нашого музею, описаним досить узагальнено, без розуміння його іконографії. Цікаво, що одна з монстранцій надійшла до музею з консисторського архіву

[Сецинский, 1911, с. 45, 46] (тобто, на той час, органу управління, канцелярії православної церкви).

Монстранція досить своєрідна за художнім вирішенням, виконана в традиціях польського барокового мистецтва. Насамперед, зазначимо, що виконання стояна у вигляді антропоморфної фігури зустрічається не дуже часто, насамперед це характерно для робіт італійських майстрів. В тих випадках, коли стоян оформлюється подібним чином, найчастіше це зображення ангелів.

Слід також зазначити, що в Польщі на монстранціях, призначених для використання в кляшторі того чи іншого чернечого ордену, досить часто могли бути скульптурні зображення святих саме цього ордену – одним з найяскравіших зразків такого золотарського виробу є т.зв. монстранція королеви Бони, виготовлена для домініканського кляштору в Кракові [Skarby OO. Dominikanów].

В оформленні глорії використовувались комбінації променів найрізноманітніших типів, однак нам відомий один зразок, де форма і комбінація променів точно співпадає з променистим сьйвом монстранції № ДМ-85 – це монстранція, виконана на замовлення краківського єпископа Миколая Оборського в 1685 р. для Вавельської кафедри, в глорії якої згруповані по три прямі, між цими групами розташовано по одному хвилястому промінцю [Nowacki, Piwocka, 2011, s. 101].

За своєю простою вишуканістю, стрункістю форми, виваженою композиційною побудовою монстранція з колекції музею близька до робіт гданського майстра Натаніеля Шлаубіца, зокрема монстранції, що зараз знаходиться в одній з колекцій Бремена (див.: [Tucholka-Włodarska, 2005, s. 38-39, r. 1, 18]).

Однак, на жаль, на виробі відсутні клейма, які дали б змогу говорити про конкретних майстрів та місце виконання. Хоча зазвичай в Речі Посполитій за маркуванням золотарських виробів ретельно стежили, є певна кількість речей, не позначених клеймами. Відсутність клейм на виробі може мати кілька пояснень. Зокрема, дослідниця польського золотарства Барбара Тухолка-Влодарска зазначила, що не мали клейм виробу позацехових майстрів, тих, наприклад, які могли працювати в монастирських майстернях або предмети, виготовлені цеховими майстрами зі срібного лому, тобто старих, пошкоджених речей [Tucholka-Włodarska, 2005, s. 34]. Як одне, так і інше пояснення, або навіть обидва разом, цілком можуть бути застосовані в нашому випадку, хоча сказане вище про особливості написів на виробі не дуже відповідає, на нашу думку, припущенню про роботу монастирського майстра, для якого, очевидно, мали бути звичними написи латиною, а для майстра з кармелітського кляштору тим більш звичними мали бути імена небесних покровителів ордену та його святих. Не виключено, що робота була виконана кількома майстрами і не водночас.

Висока майстерність виконання дозволяє віднести монстранцію до витворів одного з провідних центрів польського золотарства.

Джерела і література

Архів Д.М. Щербаківського // Науковий архів Інституту археології НАН України. – Ф.9.

Зелінська Н.В., Кімаківська В.С. Казанський собор у Кам'янці-Подільському: До питання відродження сакральної пам'ятки // Музейна справа на Поділлі: історія та сучасність. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С. 245-248.

Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник: перші 125 років. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2015. – 88 с.

Лінч Дж. Середньовічна церква. Коротка історія. – К.: Основи, 1994. – 492 с.

Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. – К.: Інститут історії України НАНУ, 1995. – 216 с.

Пламеницька О. Костьол Босих Кармелітів у Кам'янці-Подільському: До питання авторства та будівельної періодизації // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини. – 2010. – Вип. 7. – С. 164-176

Сецинский Е. Музей Подольского церковного Историко-археологического общества. 2. Описание предметов старины // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1911. – Вып. 11. – 104 с.; 418 с.

Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1895. – Вып. 7. – 612 с.

Успенский Ф.И. История Византийской империи. В 5 томах. Т. 4. – М.: Астрель; АСТ, 2002. – 496 с.

Il Miracolo Eucaristico di Lanciano // [Електронний ресурс] Код доступа: <http://www.mariadinazareth.it/miracolo%20eucaristico%20lanciano.htm>

Lanciano: il miracolo eucaristico // [Електронний ресурс] Код доступа: <http://www.parrocchie.it/calenzano/santamariadellegrazie/MIRACOLI%20LANCIANO.htm>

Nadolski B. Leksykon Liturgii. – Poznań, 2006. – 1741 s.

Nowacki D., Piwocka M. Klejnoty w dawnej Polsce. – Warszawa, 2011. – 404 s.

Ostensorium (Monstrance) // The Catholic Encyclopedia // [Електронний ресурс] Код доступа: <http://www.newadvent.org/cathen/11344a.htm>

Saggi L. S. Angelo di Sicilia; studio sulla vita, devozione, folklore. – Rome: Institutum Carmelitanum, 1962. – 358 p.

Schulte A.J. The Catholic Encyclopedia. Vol. I. – New York, 1907.

Skarby OO. Dominikanów // [Електронний ресурс] Код доступа: <http://www.radiokrakow.pl/galerie/skarby-oo-dominikanow/1/#gtop>

St. John of the Cross // The Catholic Encyclopedia // [Електронний ресурс] Код доступа: <http://www.newadvent.org/cathen/08480a.htm>

The Carmelite Crest // [Електронний ресурс] Код доступа: <https://www.ocarm.org/en/content/ocarm/carmelite-crest>:

The Shield // [Електронний ресурс] Код доступа: <https://www.ocarm.org/en/content/ocarm/shield>.

Tuchołka-Włodarska B. Złotnictwo od XIV do XX wieku w zbiorach Muzeum Narodowego w Gdańsku : katalog. – Gdańsk, 2005. – 150 s.

Vincent N. The Holy Blood: King Henry III and the Westminster Blood relic. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 254 p.

Wanat Benignus Józef OCD. Życie i działalność karmelitów bosych w diecezji kamieniecko-podolskiej w latach 1622–1866 // Paster i twierdza / Pod redakcją ks. Józefa Wołczańskiego. – Kraków, Kamieniec Podolski, 2001. – S. 323-356.

Wanat Benignus Józef OCD. Kult Św. Józefa Oblubieńca Najświętszej Maryi Panny u Karmelitów Bosych w Poznaniu. – Poznań: Flos Carmeli, 2014. – 244 s.

Резюме

Березовая С.А., Малюк Н.И.

Исследование культовых предметов в музейных коллекциях: редкая монстранция из коллекции МИДУ – филиалу НМИУ

Ключевые слова: монстранция, гостия, gloria, лулула, кармелиты, Камянец-Подольский, XVIII в.

В статье впервые опубликованы потиры, изготовленные во второй половине XVIII века. Это произведения неизвестных украинских мастеров, но выполнены в стилях, характерных для ювелирного искусства того времени. Но особая научная ценность потиров в том, что на них помещены дарственные надписи простых казаков.



Рис. 1.
Монстранція. Загальний вигляд.



Рис. 2.
Лунула з глорією.



Рис. 3.
Медальйон з образом
пророка Іллі.



Рис. 4.
Медальйон з образом
пророка Єлісея.



Рис. 5.
Медальйон з образом Святого Ангела, мученика Сицилійського.



Рис. 6.
Медальйон з образом блаженного Іоанна від Хреста.



Рис. 7.
Картуш з датою.



Рис. 8.
Зображення герба Ордену босих кармелітів Пресвятої Діви Марії.



Рис. 10.
Деталь стояна у вигляді фігурки Святого Йосипа.



Рис. 9.
Деталь стояна у вигляді фігурки Терези Авільської.



Рис. 11.
Деталь стояна у вигляді фігурки Діви Марії.